

УДК 629.735.072.8.08:681.3(045)

Н.В. Апенько, асп.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ АВІАЦІЙНОГО ТРЕНАЖЕРОБУДУВАННЯ

Національний авіаційний університет
E-mail: natysik19@mail.ru

Розглянуто підготовку космонавтів, пілотів, операторів складних систем на діючих установках. Показано, що альтернативою цьому є створення авіаційних тренажерів та авіасимуляторів, які максимально наближені до існуючих установок і дозволяють набувати стійкі навички пілотування відповідних об'єктів.

Ключові слова: авіасимулятор, авіаційний тренажер, система візуалізації.

Постановка проблеми

Тренування космонавтів, пілотів, операторів складних систем на діючих установках та в реальних умовах дуже дороге і небезпечне.

Одним із найважливіших завдань підвищення рівня підготовки льотного складу авіації України є дослідження міжнародного досвіду розробки авіаційних тренажерів.

Аналіз досліджень і публікацій

Всебічний огляд стану тренажеробудування, проблеми та перспективи його подальшого розвитку розгорнуто подано в роботах [1; 2].

Теоретичні та практичні аспекти розробки та експлуатації авіаційних тренажерів надано в роботах [3–5].

Особливості застосування та функціонування систем візуалізації авіаційних тренажерів висвітлено в роботах [6–8].

Метою роботи є:

- всебічний аналіз існуючих розробок авіаційних тренажерів та авіасимуляторів;
- проведення їх класифікації;
- оцінка головних показників якості функціонування установок для подальшого використання світового досвіду під час розробки нових зразків вітчизняних авіаційних тренажерів;
- удосконалення системи візуалізації (СВ) авіаційних тренажерів для підвищення достовірності та реалістичності відображення навколишнього середовища.

Тренажеробудування

Тренажери, на яких проходять навчання космонавти, пілоти, оператори складних систем, мають бути максимально наближені до реальних установок.

Одним із найважливіших компонентів тренажерних комплексів СВ [1–2].

До СВ авіаційних тренажерів ставлять особливі вимоги [3–4]:

- достатньо докладна віртуальна модель об'єктів та навколишнього середовища (небо, зірки, водна і земна поверхня);
- якісна візуалізація, без сходинок на межах об'єктів, без зникнення або мигання дрібних деталей;
- робота в реальному режимі часу, тобто візуалізація сцени зі швидкістю, щонайменш 30 кадрів за 1 с;
- імітація погодних умов (дощ, сніг, серпанок, туман);
- імітація приладів і спеціальних засобів спостереження;
- імітація реальних умов роботи, що включають перешкоди, засвічення, відблиски, світлові та тіньові ефекти.

Перші цифрові СВ були розроблені в кінці 60-х років компанією General Electric (NASA II) [5].

Система NASA II заснована на системах скакуючого рядка, розроблених в університеті штату Юта в кінці 60-х років. Деякі з цих систем могли відображати 1000 або більше полігонів у реальному часі, але всі вони використовували прості моделі освітленості і забезпечували невисоку реалістичність.

Система NASA II мала архітектуру «процесор на кожен примітив». Кожен з її процесорів розкладав у растр один полігон на частоті розгортки зображення.

Використовуваний алгоритм сортування по глибині (depth-sort) є алгоритмом прямого трасування.

Подальший розвиток СВ збільшив реалізм сцени і зменшив відволікаючі увагу візуальні невідповідності шляхом впровадження таких особливостей, як візуалізація, без сходинок на межах об'єктів, без зникнення або мигання

дрібних деталей, туман і серпанок, точкові джерела світла, хмари і фільтровані текстури. При цьому ступінь деталізації сцени, що відображається, практично не змінювався.

Наприклад, СВ фірми Evans & Sutherland (1989) ESIG-1000 дозволяла відображати всього лише 2300 полігонів при частоті зміни кадрів зображення 60 Гц [6].

Великі зусилля багатьох компаній, зокрема Evans & Sutherland, спрямовані на розробку нових і поліпшення існуючих проєкційних систем авіаційних тренажерів [7].

Розробка авіаційних тренажерів вимагає високих витрат.

Наприклад, міністр промисловості Канади Тоні Клемент 31 березня 2009 р. заявив про намір уряду інвестувати близько 560 млн. доларів у створення авіаційних тренажерів для цивільної і військової галузі.

Реалізація проєкту, який отримав назву Falcon, покладена на канадську компанію CAE Inc.

За словами Клемента, керівництво Канади зацікавлене в розвитку технологій в аерокосмічній і оборонній сфері. Використання авіасимуляторів підвищить рівень безпеки під час підготовки пілотів, сприятиме економії палива і зниженню забруднення атмосфери. Інвестиції в розвиток продукції CAE дозволять компанії удосконалити існуючі зразки і розробити нові тренажери для інших типів літаків.

Канадська компанія CAE є одним зі світових лідерів у сфері створення авіаційних тренажерів і супутніх технологій.

Для цивільної та військової авіації компанією CAE розроблено більше 100 зразків такої продукції, плануються тренажери для вертольотів NH90, CH-47 Chinook, EH101 Merlin і Puma, а також військово-транспортних літаків C-130 Hercules. У числі її клієнтів близько 3500 авіакомпаній, виробників авіаційної продукції та інших організацій.

У даний час спільне підприємство CAE і Hindustan Aeronautics Limited (HAL) займається створенням навчального центру в індійському Бангалорі. На його базі можна буде готувати персонал вертольотів Bell 412 і Eurocopter Dauphin, а також HAL Dhruv індійського виробництва.

Розробкою авіаційних тренажерів займаються такі крупні виробники:

– Thomson Training & Simulation (Великобританія, США, Франція);

- Lockheed Martin (США);
- Wicat Europe (Франція);
- Drake Electronics Limited (Великобританія);
- Frasca International (США);
- CAE (Канада);
- Raytheon Aircraft Co (США);
- ТРАНЗАС (Росія).

Усі існуючі авіаційні тренажери можна розділити на два основні класи:

- програмні симулятори;
- тренажерні комплекси.

Велика кількість програмних симуляторів характеризується низькою реалістичністю, оскільки не дозволяє задіювати всі органи чуття і використовується в ігрових цілях для персональних комп'ютерів.

Наприклад, X-Plane 8.60-авіасимулятор пропонує десятки літальних апаратів і більше 18 тис. аеропортів у всіх куточках земної кулі. Рівень реалізму відповідає справжнім тренажерам льотних шкіл, а погодні умови моделюються на основі реальної погоди в точці польоту більше 40 засобів пересування, починаючи від вертольота Bell-206 JetRanger і закінчуючи надзвуковим пасажирським літаком Concorde. Спецпроцесор для візуалізації літальних апаратів дозволяє не тільки налагодити зовнішній вигляд літака, але і повністю змінити його «начинку».

У лютому 2009 р. австралієць Метью Шеїл (Matthew Sheil) зробив особистий авіаційний тренажер, витративши \$230 000.

Тренажер для виведення зображення, показаний на рис. 1, також виготовлений в Австралії приватною особою.

Рис. 1. Авіатренажер на базі п'яти моніторів

Обчислювальним центром у системі виведення зображення виступають три комп'ютери на базі процесора Intel Pentium 4 3,4 ГГц. Як симулятор віртуального пілота було вибрано Microsoft Flight Simulator 2004. Саме зображення віртуального польоту виводиться на три дисплеї, а останні два служать як додаткові.

Тренажерні комплекси мають вищу вартість (десятки мільйонів доларів), але і є реалістичнішими [8].

Європейський авіабудівний концерн Eurocopter спільно з Бразильською компанією Helibras в квітні 2009 р. на найбільшій у регіоні оборонній виставці LAAD-2009 показали перший вертолітний тренажер в країнах Латинської Америки для підготовки пілотів військово-транспортних вертольотів EC725 Cougar, який базується в Ріо-де-Жанейро (рис. 2).

Рис. 2. Тренажер для підготовки пілотів військових транспортних вертольотів EC725 Cougar

Нове навчальне устаткування допоможе бразильським військовим у підготовці льотчиків вертольотів EC725, які збиратимуться за ліцензією на одному з заводів Helibras в Бразилії.

Раніше, за даними Eurocopter, компанія відкрила серію аналогічних навчальних центрів для підготовки пілотів в Європі і США:

- для EC225 у Франції;
- для EC135 і NH90 в Німеччині;
- для EC135 в США.

У 1982 р. представництво Eurocopter було відкрите в Мексиці для роботи на ринках Центральної Америки, країн Карибського регіону, Колумбії, Венесуели та Еквадору.

У Росії також приділяється увага виробництву власних авіаційних тренажерних комплексів. Так, симулятор Су-27 вже використовується не тільки в розважальних цілях, але і в навчальних. Цей симулятор розташований на рухомій платформі, яка здатна нахилитися, вібрувати, змінювати кути напрямку руху (рис. 3).

a

б

Рис. 3. Симулятор Су-27:
a – зовнішній вигляд;
б – вигляд зсередини

Усередині авіасимулятор виглядає також, як і бойовий винишувач. Із трьох боків знаходиться екран, що проектує зображення навколишнього середовища. Усі прилади і механізми керування авіаційним тренажером Су-27 дієздатні і повністю відповідають кабіні реального літака.

Під час польоту на авіаційному тренажері на пілота надівають спеціальний костюм. Під час перевантажень у костюм подається кисень, стискаючи ноги пілота для того, щоб кров притікала до голови і льотчик під час перевантажень не знепритомнів.

За основу унікального симулятора, створеного фахівцями компанії Virpil, узятий графічний процесор від Eagle Dynamics, розробника відомих ігор LockOn і Digital Combat Simulator (симулятор вертольота Ка-50). Eagle Dynamics надала значну частину тривимірних ландшафтів, що імітують реально існуючу місцевість і аеродроми.

Розробники вважають симулятор Су-27 дослідним зразком і працюють над підвищенням реалізму нової моделі. Зокрема, новий тренажер буде не металевим каркасом з кокпитом усередині, а фрагментом літака з повноцінним ліхтарем, після закриття якого зверху насуватиметься відеосистема. Наявність ліхтаря – це одна з офіційних вимог до навчальних авіаційних тренажерів.

Відеосистема складатиметься з більшої кількості моніторів меншого розміру. Варіант створення стереоефекту заснований на принципі коліматора. Кабіна встановлюватиметься не на електричних, а на гідравлічних опорах, які відрізняються більшою довжиною ходу і швидкістю роботи. Таким чином, імітація перевантажень стане ще правдоподібнішою. Крім того, розробники планують приділити підвищену увагу поведінці літака в турбулентному повітрі.

Висновки

Проведено всебічний аналіз існуючих у світі розробок авіаційних тренажерів та авіасимуляторів.

Зроблено їх класифікацію за основними показниками якості функціонування.

Виявлено пряму залежність якості підготовки пілотів від системи візуалізації тренажера. Це дозволить використовувати світовий досвід у подальших розробках вітчизняних авіаційних тренажерів, економити кошти держави на підготовку відповідних фахівців та підвищити її оборонну міць.

Література

1. Зеленин В.М. Электронные тренажеры / В.М. Зеленин. – М.: Знание, 1986. – 64 с.
2. Авиационные тренажеры и системы управления воздушным движением: сб. науч. тр. – К.: КИИГА, 1989. – 111 с.
3. Башков Е.А. Генераторы изображения для авиатренажеров / Е.А. Башков, А.В. Казак // Заграничная радиоэлектроника. – 1984. – № 8. – С. 60–68.
4. Системы визуализации авиационных моделирующих установок (По материалам открытой иностранной печати) / сост. Л.Б. Беляев. – М.: ЦАГИ, 1985. – 68 с.
5. Bunker M. Evolution of GE CIG Systems, SCSD Document / M. Bunker, R. Economy. – General Electric Company, Daytona Beach, FL, 1989.
6. Evans & Sutherland Computer Corporation, The Breadth of Visual Simulation Technology, Evans & Sutherland Computer Corporation, Salt Lake City, UT, 1989.
7. Bruce D. Nordwall. Technology Ushers in a Simulation Revolution / D. Nordwall Bruce // Aviation Week & Space Technology. – January 15, 2001. – P. 450–452.
8. Система визуализации индуцированного виртуального окружения: состояние проекта / В.П. Алешин, В.О. Афанасьев, Д.А. Байгозин и др. // Сб. тр. 14-й Международной конф. «Графикон-2004». – М.: МГУ, 2004. – С.12–15.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2012.